

Se suuri ero

Kulttuuri ja seksuaalisuus terveystiedon oppikirjoissa

Veronika Honkasalo

Tässä artikkelissa tarkastelen, millä tavalla seksuaalisuus on sidoksissa kulttuurisiin eroihin. Artikkelin aineistona on valikoima yläkoulujen ja lukioiden terveystiedon oppikirjoja, erityisesti kirjojen ne luvut, jotka keskittyvät seksuaalikasvatukseen ja seksuaalisuuden käsittelyyn. Nuorten seksuaalikasvatusta ei ole Suomessa aikaisemmin tarkasteltu monikulttuurisesta näkökulmasta kuin muutamassa opinnäytetyössä (esim. Aahos & Lehti 2009). Samaan aikaan esimerkiksi nuorisotyöhön, monikulttuurisuuteen ja vapaa-aikaan liittyvät tutkimukset osoittavat, että seksuaalisuutta käsittelevät kysymykset ovat monella tapaa kiistanalaisia ja herkkiä, ja nuorten parissa työskentelevät kaipaavat teemoista käytännön työtä ohjaavia työkaluja (esim. Honkasalo 2011).

Seksuaalikasvatus on yhteiskunnallisesti latautunut aihe. Kun ruotsalainen RFSU¹ lanseerasi uuden seksuaalikasvatusmateriaalin Suomen markkinoille huhtikuussa 2012, Suomen Vanhempainliiton puheenjohtaja **Tuomas Kurttila** totesi tiedotteessaan, että lapsia ja nuoria on suojeltava RFSU:n kaltaisilta ”kaupustelijoilta”, joiden ote seksuaalikasvatukseen on pinnallinen, eikä tue lasten ja nuorten kasvua. Tiedotteessa Kurttila toteaa myös, että Opetushallituksen pitäisi paremmin valvoa, minkälaista materiaalia seksuaalikasvatuksessa käytetään. (Suomen vanhempainliitto 17.04.2012.) Myöhemmissä haastatteluissa Kurttila toteaa, että seksuaalikasvatusmate-

riaalin sisällön suunnittelu tulee tapahtua yhteistyössä vanhempien ja perheiden kanssa niin, että työssä huomioidaan myös eri ikäluokat ja uskontokunnat (HS 30.4.2012).

Keskustelun jatkoksi Vanhempainliiton ruotsinkielisen sisarjärjestön Hem&Skolanin puheenjohtaja **Corinna Tammenmaa** toteaa *Hufvudstadsbladetissa* (HBL 18.4.2012), että Vanhempainliiton kannanotto on arvokonservatiivinen ja sen perimmäisenä tarkoituksena on vastustaa RFSU:n seksuaalikasvatusmateriaalin sisältöä. Hufvudstadsbladetin juttu jatkuu:

Elokuvassa näytetään muun muassa, kuinka vaaleaihoinen tyttö ja tummaihoisen poika harrastavat seksiä. Kaksi tyttöä suutelee elokuvassa, ja elokuvan

sanoma on, että seksuaalisuus voi olla jopa nautinnollista. (*Käännös kirjoittajan*).

Edellä kuvattu kiista seksuaalikasvatuksesta sisältää monia seksuaalimoraaliin ja sukupuoliin liittyviä kysymyksiä. Se osoittaa myös, että seksuaalisuus toimii monenlaisten erontekojen maaperänä. Seksuaalisuutta käsittelevä kasvatusta puolestaan rakentaa impliittisestikin käsitystä hyvästä, oikeanlaisesta ja terveestä seksuaalisuudesta, jota kohti kasvavan nuoren on pyrittävä.

Tässä artikkelissa pohdin sukupuoli- ja monikulttuurisiin kysymyksiin keskittyvän nuorisotutkimuksellisen keskustelun kautta, millä tavalla yläkoulun ja lukion terveystiedon oppikirjojen tarjoamassa seksuaalikasvatuksessa rakennetaan eroja suhteessa sukupuoleen, kulttuuriseen taustaan ja kansallisuuteen. Materiaalia lukiessani minua on kiehtonut erityisesti se, millä tavalla oikeanlaista seksuaalisuutta esitetään ja miten sitä normitetaan kulttuurisesti. Minkälainen on suomalainen seksuaalisuus ja seksuaalimoraali? Missä menee raja suomalaisen ja ei-suomalaisen seksuaalimoraalin välillä? Entä millä tavalla ei-suomalaiset seksuaalinormit ja moraali esitetään kirjoissa?

Monikulttuurinen seksuaaliterveys

Suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristumisesta käydään kiivasta keskustelua. Aikaisimmissa tutkimuksissani (esim. Honkasalo 2011) olen tuonut esille, kuinka osana maahanmuuttopoliittista keskustelua esimerkiksi monikulttuurisista taustoista tulevat tytöt näyttävät haavoittuvaisena ryhmänä ja että tyttöjen asemaa korostetaan pohtimalla erityisesti perhesuhteiden merkitystä tyttöjen vapausasteiden kannalta. Samalla monet tutkimukset ovat osoittaneet, kuinka julkinen

keskustelu monikulttuuristen tyttöjen asemasta nivoutuu usein seksuaalisiin oikeuksiin, seksuaaliseen kasvatukseen ja kasvattamiseen (esim. Ticktin 2008; Keskinen 2009).

Julkisen keskustelun ohella viranomais- ja tahojen ohella on kiinnitetty huomiota laajemmin maahanmuuttajien seksuaali- ja terveysasioihin. Esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriön seksuaali- ja lisääntymisterveyden edistämisen toimintaohjelmassa (2007–2011, 4) tuodaan esille, että maahanmuuttajien keskuudesta olisi kerättävä säännöllisesti tietoa seksuaalikäyttäytymisestä ja sitä määrittävistä tekijöistä. Ohjelmassa todetaan myös, että vaikka suomalaisten seksuaali- ja lisääntymisterveyden tila on tilastollisesti vertailtuna hyvä kansainvälisesti, haasteina ovat erityisesti maahanmuuttajien seksuaali- ja lisääntymisterveysasiat. Myös **Maili Malin** (2011) toteaa maahanmuuttajanaisten lisääntymisterveyttä koskevassa katsauksessa, että siirtolaistaustaisten nuorten seksuaalikäyttäytymisestä, asenteista ja käsitteistä ei ole saatavilla tarpeeksi tietoa.

Väestöliiton maahanmuuttajien seksuaaliterveyttä koskevassa mietinnössä puolestaan tuodaan esille, että erityisesti monikulttuuristen nuorten ja eritoten nuorten naisten seksuaaliterveys vaatii huomiota. Mietinnössä todetaan muun muassa, että nuorilla voi olla puutteelliset tiedot lisääntymisanatomiasta ja fysiologiasta, ja että nuorten lähtömaissa seksuaalisuutta käsittelevää tietoa voidaan pitää nuorten kannalta haitallisena. Samassa yhteydessä mainitaan, että monikulttuuristen nuorten silmissä suomalainen yhteiskunta saattaa avoimella suhtautumisellaan seksuaalisuuteen tuntua ristiriitaiselta ja uhkaavalta. Seksuaaliterveyden tila ja realistinen kuva seksuaalisuudesta ovat mietinnön mukaan keskeisiä edellytyksiä suomalaiseen yhteiskuntaan integroitumisen kannalta. (Väestöliitto 2009, 11–12.)

Seksuaaliterveyttä koskevissa mietinnöissä

ja katsauksissa korostuvat helposti ne maahanmuuttajaryhmät, jotka ovat asuneet Suomessa vasta vähän aikaa. Siten myös seksuaalikäyttäytymiseen liittyviä eroja suhteessa kanta-väestöön saatetaan painottaa. Tätä vasten on mielenkiintoista, miksi maahanmuuttajataustaisten nuorten asemaa ei esimerkiksi säännöllisin väliajoin suoritettavissa kouluterveyskyselyissä kuitenkaan tutkita niin, että vastaajat saisivat ilmoittaa äidinkieltensä². Suomalaiset terveyttä kartoittavat kyselyt tuntuvatkin olevan harvoin sensitiivisiä vastaajien erilaisille taustoille, ja näin tietoa esimerkiksi maahanmuuttajataustaisten nuorten seksuaaliterveydestä jää keräämättä.

Tulokulmani oppikirja-aineiston analyysiin on myös käytännönläheinen. Aikaisempiin tutkimuksiin pohjautuen on esioletukseni artikkelia kirjoittaessa ollut se, että heteronormatiivisuuden ja kulttuurierojen aukipurkaminen ja problematisoiminen sensitiivisellä tavalla ei ole vielä juurtunut suomalaiseen kasvatuskulttuuriin. Artikkelin analyysi on siten yhdistelmä induktiivista ja deduktiivista päättelyä (Wilson & Chandra 2009): yhtäältä nojaan analyysissä kulttuurierojen teoreettiseen problematisoimiseen, toisaalta ammennan aikaisemmista tutkimuksistani, joissa olen tarkastellut monikulttuuristen kysymysten huomioimista nuorten vapaa-ajan kentillä.

Terveystieto oppikirjoissa

Terveystiedon opetus on ollut osa suomalaista koulujärjestelmää jo 1900-luvun alusta lähtien, mutta ihmissuhde- ja sukupuolikasvatus vakiintuivat osaksi sitä vasta 1970-luvulla. 1970–1980-luvut olivatkin seksuaalikasvatuksen kehittämisen kukoistuksen aikaa ja opetukselle määriteltiin tuolloin minimivaatimukset. Lisääntynyt seksuaalikasvatus vähensi teiniraskauksia ja sukupuolitauteja

nuorten keskuudessa. 1990-luvun laman aikana koulun terveystieto koki kuitenkin romahduksen ja terveystiedon sisältöjä poistettiin opetussuunnitelmasta. Seksuaalikasvatuksen määrä pieneni huomattavasti kouluissa ja sen osoitettiin vaikuttavan raskauksien ja raskaudenkeskeytysten lisääntymiseen. 2000-luvun alussa terveystieto vakiinnutettiin osaksi koulujen opetusta, kun se tuli perustusopetuslaissa määritellyksi oppiaineeksi. Varsinkin yläkoulujen seksuaalikasvatus vakiintui tässä samassa muutoksessa. (Kontula & Meriläinen 2007.)

Monissa tutkimuksissa on painotettu suomalaisen seksuaalikasvatuksen olevan hyvällä tasolla verrattuna eurooppalaiseen kontekstiin. Suomessa erityislaatuista on muun muassa se, että koululaisten keskuudessa tehtävän kouluterveyskyselyn tuloksia hyödynnetään jatkuvasti terveystiedon opettamisessa. Vaikka eurooppalaisessa viitekehyksessä suomalainen seksuaalikasvatus on nähty liberaalina ja tasa-arvoisena, on jo jonkin aikaa kiinnitetty enenevissä määrin huomiota koulun traditioon arvoihin liittyen terveystietoon ja seksuaalikasvatukseen ja erityisesti tapaan arvottaa perinteisiä sukupuolirooleja ja heteronormatiivisuutta (Lehtonen 2003).

Tutkimustiedon vähäisyys monikulttuurisesta³ seksuaalikasvatuksesta luo mielenkiintoisen taustan tarkastella, millä tavalla yläkoulun ja lukion terveystiedon seksuaalikasvatuksen osuuksissa käsitellään kulttuurisia eroja. Seksuaalikäyttäytymistä ja -terveyttä koskevat tutkimukset ja katsauksetkin rakentavat osaltaan tahtomattaankin kuvaa ”normaalista” terveestä seksuaalisuudesta, vaikkei niissä kulttuurieroja käsiteltäisikään (Lehtonen 2003; Nummelin 2000). Aikaisemmissa tutkimuksissa, joissa nimenomaan terveystiedon oppikirjat ovat olleet analyysin kohteena, on noussut esille se, kuinka oppikirjat tuottavat normatiivista kuvaa aikuiseksi kasvamisesta, ja kuinka esimerkiksi sukupuolten ja seksuaali-

suuden moninaisuus tulee oppikirjoissa esille lähinnä huomautuksina suhteessa normaalina pidettyyn heteroseksuaalisuuteen. Oppikirjoissa pääpaino on myös seksuaalisuuden fysiologisessa ja lääketieteellisessä tarkastelussa. Kulttuurisia, yhteiskunnallisia ja psykologisia ulottuvuuksia ei juuri käsitellä. (Nummelin 2000; Aapola 1999.)

Oppikirjojen sisältöjä muovaavat opetussuunnitelman perusteet. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa todetaan, että perusopetuksen arvopohjana ovat ”ihmisoikeudet, tasa-arvo, demokratia, luonnon monimuotoisuuden ja ympäristön elinkelpoisuuden säilyttäminen sekä monikulttuurisuuden hyväksyminen” (Opetushallitus 2004, 14). Samassa yhteydessä mainitaan, että opetuksen perustana on suomalainen kulttuuri, joka on kehittynyt vuorovaikutuksessa alkuperäisen pohjoismaisen ja eurooppalaisen kulttuurin kanssa. Kansallisten vähemmistöjen lisäksi opetussuunnitelman perusteissa mainitaan myös maahanmuuttajataustaiset oppilaat:

Opetuksessa otetaan huomioon suomalaisen kulttuurin monipuolisuus myös eri kulttuureista tulevien maahanmuuttajien myötä. Opetuksen avulla tuetaan oppilaan oman kulttuuri-identiteetin rakentumista sekä hänen osallisuuttaan suomalaisessa yhteiskunnassa ja globalistuvassa maailmassa. Sen avulla edistetään myös suvaitsevaisuutta ja kulttuurien välistä ymmärtämystä. (Opetushallitus 2004, 14.)

Lukion osalta arvopohjasta puolestaan linjataan, että lukio-opetus perustuu ”suomalaiseen sivistyshistoriaan, joka on osa pohjoismaista ja eurooppalaista kulttuuriperintöä”. Lukion tehtävänä on opettaa vaalimaan, arvioimaan ja uudistamaan kulttuuriperintöä. (Opetushallitus 2003, 12.)

Kansallinen kulttuuri ja sen vaaliminen nousevat opetussuunnitelmien perusteissa voimakkaasti esille, vaikka niissä samanaikaisesti korostetaan oppilaiden kulttuurienvälistä

kompetenssia. Kansainvälisyys ja monikulttuurisuus mainitaan opetussuunnitelmien perusteissa. Ne asettavat joko haasteita tai ne on hyväksyttävä opetuksen lähtökohdiksi. Suomalaiskansallinen (pohjoismaisen ja eurooppalaisen rinnalla) kulttuuri ja kulttuuri-identiteetti toimivat siis opetuksen arvopohjana (myös Suurpää 2005, 63) ja ”muut” arvopohjat ikään kuin poikkeuksena tähän vallitsevaan.

Peruskoulun opetussuunnitelman perusteissa seksuaalikasvatukseen liittyvät teemat mainitaan kolmessa kohdassa. Ensimmäisessä osa-alueessa käsitellään nuoruuden kehityksen erityispiirteitä ja tarpeita sekä kehittyvää seksuaalisuutta. Terveiden osa-alueessa keskitytään ravitsemuksellisten seikkojen ja päihteidenkäytön ohella seksuaaliterveyteen, joka sisältää ihmissuhteet, seksuaalisuuden, käyttäytymisen ja niihin liittyvät normit. (Opetushallitus 2004, 200–202.) Seksuaaliopetukselle on yläkouluissa varattu noin 4–6 oppituntia. Ensisijaisesti opetuksesta vastaa joko terveystiedon opettaja tai koulun terveydenhoitaja. Oppimäärä saatetaan toteuttaa myös ulkopuolista vierailijaa käyttäen. (Kontula & Meriläinen 2007.)⁵

Oppikirjojen analysoinnissa tulee ottaa huomioon, että ne ovat aikuisten asiantuntijoiden nuorille kirjoittamia, periaatteessa tieteelliseen tutkimustietoon pohjautuvia tekstejä. Oppikirjojen sisältöihin vaikuttaa kansallisen opetussuunnitelman lisäksi kouluinstituution oppiainejako. Viestin perille viemiseksi tekstien tulee olla nuoria puhuttelevia, mutta samalla ne on laadittava niin, että opettajat ottavat ne käyttöön omassa oppiaineessaan. Kilpailu oppikirjakustantamoiden välillä on kovaa, ja varsinkin terveystiedon oppikirjoissa on huomattavissa, että samat alan opettajista ja asiantuntijoista koostuvat kirjoittajatiimit esiintyvät monessa eri oppikirjasarjassa.

Kulttuuristen erojen käsittely oppikirjoissa on vielä uusi asia. Oppikirjojen laatijoiden

näkökulmasta katsoen tehtävä ei ole helppo. Yhtäältä oppikirjantekijät eivät voi kasvatusalan asiantuntijoina olla normittamatta asioita. He joutuvat esimerkiksi ottamaan kantaa siihen, mikä seksuaalisuuden suhteen on hyväksyttävää ja kielteistä, milloin tulee kunnioittaa nuorten omaa harkintaa ja tietämystä, milloin korostaa tutkimukseen pohjautuvan tiedon tärkeyttä (esimerkiksi tiettyjen sukupuolitautien yleisyys nuorten keskuudessa). Oppikirjantekijät joutuvat toisin sanoen pohtimaan, miten normit tuodaan esille niin, että se on pedagogisesti järkevää. Toisaalta monikulttuurisuus on aiheena monimutkainen. Oppikirjojen tekijöiden on tasapainoiltava moniarvoisuutta ja yksilöiden oikeuksia kunnioittavan näkökulman välillä ja vielä niin, että asiat esitetään tarpeeksi selkeästi.

Teoreettinen keskustelu

Artikkelin teoreettista lukutapaa kuljettaa ajatus sekä kulttuurisesti että sosiaalisesti määrittäneestä seksuaalisuudesta, jonka merkitykset vaihtelevat muun muassa iän ja sukupuolen mukaan (esim. Nagel 2003, 7). **Joane Nagel** on tuonut esille, kuinka etniset ja rodullistetut rajat ovat usein myös seksuaalisia. Oikeanlaiseen ja puhtaaseen seksuaalisuuteen vetoamalla voidaan esimerkiksi osoittaa ylivaltaa muihin. Seksuaalisuudesta voi myös tulla rasismien aines, kun ”toisista” tehdään seksuaalisten fantasioiden kohteita (hooks 2004, 67). Seksuaalikasvatuksen tarkasteleminen näistä yllä mainituista näkökulmista on tärkeää myös sen takia, että nuoruuteen ja seksuaalisuuteen kohdistetaan usein normitettua ja sukupuolittunutta huolta ja hoivaa. Varsinkin tytöistä ja heidän seksuaalisuudestaan saatetaan olla huolissaan samaan aikaan, kun heidän seksuaalista itseilmaisuaan ja toimijuuttaan halutaan korostaa (Aapola ym. 2005, 133). Seksuaalivalistusoppaissa poikien

murrosikä ja siihen liittyvä ruumiillisuus kuvataan puolestaan ennen kaikkea fysiologisena muutoksena, jota poikien ei tule pohtia kriittisesti: seksuaalisena miesruumis on ennen kaikkea ”kiihottaviin ärsykkeisiin reagoiva” (Yesilova 2000, 43).

Samaan aikaan kun seksuaalisuutta käsittelevät oppikirjatekstit hyvin tarkasti kuvaavat nais- ja miesruumista ja niiden kehittymistä, tekstit kertovat myös jotain yleisempää siitä ympäröivästä yhteiskunnasta, jossa nuori ruumis kasvaa. **Katja Yesilova** tuo seksuaalikasvatusoppaita tarkastelevassa tutkimuksessaan esille, että oppikirjoissa nojaututaan liberaaliin seksuaalietiikan ihanteisiin ja kirjojen pyrkimyksenä on normiton kasvatus (mt.). Tämä näkyy myös omassa aineistossani. Yhden oppikirjasarjan vanhemmille tarkoitettussa oppaassa todetaan esimerkiksi: ”Koulun terveystiedossa annetaan kiihkotonta ja asiallista tietoa nuoren fyysisestä ja seksuaalisesta kehityksestä ikäkaudelle sopivalla tasolla ja tavalla” (Lehtinen & Lehtinen 1997, 27). Samalla seksuaalikasvatusta voi kuitenkin tarkastella myös valtakäytäntönä: teksteissä kuvastuu ihanne sellaisesta normaalista seksuaalisuudenkin suhteen kehittyneestä nuoresta aikuisesta, jota kohti lukijoiden on pyrittävä. Seksuaalikasvatus on siten normien ja moraalien opettamista. (Yesilova 2000, 36–27.)

Artikkeli on osa tutkimusprojektiani ”Monikulttuurinen seksuaalikasvatus sukupuolisuhteina – miten tiedot ja käytännöt kohtaavat?” (2011–2013), jossa tutkin seksuaalisuutta ja seksuaalikasvatusta laajemmin kuin vain koulussa. Oppikirjamateriaali tarjoaa yhden näkökulman muun muassa siihen, miten kulttuuriset erot jäsennetään seksuaalikasvatuksessa virallisella tasolla. Monet seksuaalikasvatukseen keskittyneet järjestökentän toimijat suhtautuvat koulun antamaan kasvatukseen ristiriitaisesti (Honkasalo 2011). Yhtäältä koulujen kanssa tehdään yhteistyötä ja tarjotaan seksuaalikasvatusta.

Toisaalta koulun antamaan opetukseen otetaan etäisyyttä ja koulun seksuaalikasvatus toimii peilauspintana sen suhteen, miten seksuaalikasvatusta ei tulisi antaa. Peruskoulu on myös merkittävä toimija siinä suhteessa, että se tavoittaa opetuksellaan koko ikäluokan. Järjestöjen toimijat siten joko täydentävät koulujen antamaa opetusta tai paikkaavat sitä.

Tätä artikkelia varten olen lukenut oppikirjoja myös kulttuurisena kertomuksena siitä, miten nuorten aikuiseksi kasvaminen ja erityisesti seksuaalisuus kirjoissa kuvataan. Oppikirjat toisin sanoen kertovat jotain oleellista itse seksuaalikasvatuksen sisällöistä samalla kun ne rakentavat kuvaa suomalaisesta nuoruudesta ja seksuaalisesta kehityksestä. Näitä välillä piiloon jääviäkin kertomuksia olen pyrkinyt etsimään lukutavassani. Miten oppikirjoissa kuvataan sitä, mikä nuorten seksuaalisessa kehityksessä on ”normaalia”? Entä minkälaisilla kuvauksilla, ilmauksilla ja kuvituksella tuotetaan kansallista yhteenkuuluvuutta ja rajataan ”toisia” ”meidän” ulkopuolelle (Hall 2003, 96)?

Aineisto ja sen lukutavat

Keskityn oppikirja-analyyseissä lukuvuonna 2012–2013 käytössä oleviin yläkoulun (7–9-luokat) ja lukion terveystiedon oppikirjoihin (ks. liite 1) ja niissä erityisesti jaksoihin, joissa käsitellään seksuaalisuutta. Yhteensä analysoitavia kirjoja oli kahdeksantoista. Ne edustavat suurinta osaa tällä hetkellä käytössä olevista terveystiedon oppikirjoista. Kirjat olen lainannut kirjastoista tai saanut suoraan kustantamoilta. Suurimmassa osassa oppikirjoista seksuaalisuuden käsittely keskittyy kahdeksannelle luokalle. Seksuaalikasvatukselle omistetaan noin 30 sivua kirjaa kohden. Oppikirjasarjasta riippumatta etenemistapa on se, että aluksi käsitellään lapsen kasvua

nuoreksi aikuiseksi. Murrosikään syvennyttään tarkemmin ja erityisesti fysiologisiin muutoksiin paneudutaan. Tämän jälkeen käsitellään seksuaalisuutta yleisellä tasolla (lainsäädäntö, kulttuuri, seksuaaliset vähemmistöt), minkä jälkeen käsitellään nuorten seurustelua. Seurustelun jälkeen siirrytään seksiin ja seksistä raskauden ehkäisemiseen. Seksuaalikasvatuksen loppuosassa käydään läpi sukupuolitaudit. Lukioiden kirjoissa seksuaalikasvatus asetetaan tämän lisäksi myös laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin.

Aineistolukutapaani kutsun feministiseksi sisällönanalyyseksi (Tainio & Teräs 2010). Feministinen ja postkoloniaalinen teoreettinen keskustelu on toisin sanoen jäsentänyt tapojani etsiä samankaltaisuuksia ja poikkeavuuksia oppikirjateksteistä. Analyysi on ollut aineistolähtöistä (ks. Eskola & Suoranta 1998, 187). Koska terveystiedon oppikirjoja ja varsinkin seksuaalikasvatukseen liittyviä osioita ei ole Suomessa tutkittu valitsemastani näkökulmasta juuri ollenkaan ja seksuaalikasvatukseen liittyvä oppikirja-analyysi on muutenkin ollut harvinaista (Nummelin 2000, 158), oli aineistoanalyysitehtäväni myös kuvata oppikirjatekstien lainalaisuuksia liittyen kulttuurierojen esittämiseen. Tapani on ollut laadullinen ja lähenee otteeltaan **Tommi Hoikkalan** *lähiluvuksi* nimittämää aineistometodia (Hoikkala 1993, 37–38): ”Ote keskittyy tekstien ja puheen sisältöön, aiheisiin ja teemoihin sekä niiden kulttuuriin ja sosiaaliseen tasoon (mieluummin kuin lingvistiseen tasoon)”.

Kirjoja analysoidessani olen ensinnäkin kiinnittänyt huomiota siihen, miten kulttuurierot ja sukupuoli eksplisiittisesti esitetään. Olen toisin sanoen tarkastellut niitä kohtia, joissa kirjaimellisesti nimitään kulttuuriset erot ja tavat. Tämän olen tehnyt esimerkiksi sitä kautta, miten teksteissä rakennetaan kuvaa ”meistä” ja heistä”. Toiseksi olen tarkastellut kirjojen kuvitusta ja niiden tapaa jäsentää

oppikirjojen kohteena olevaa ilmiötä ja nuoria. Kolmanneksi olen hakenut aineistosta kohtia, joissa implisiittisesti esitellään ”suomalainen” arvomaailma ja maailmankuva. Tämä piiloon jäävä osa, eli se mitä jätetään sanomatta tai mihin tietyt sanavalinnat viittaavat, on ollut analysoinnin kannalta kaikkein mielenkiintoisin (ks. myös Vuori 2007, 139).

Oppikirja-analysysiani on inspiroinut erityisesti Suomessa tehty tutkimus, jossa on keskitytty tarkastelemaan sitä, millä tavoin sukupuoli, sukupuolten moninaisuus ja seksuaalisuus rakentuvat koulun oppimateriaaleissa (Aapola ym. 2005; Aapola 1999; Laajasalo 2001; Lehtonen 2003, Tainio & Teräs 2010). Näissä aikaisemmissa oppikirjoja analysoineissa tutkimuksissa kulttuuriset erot ja niiden representaatiot ovat kuitenkin jääneet vähälle huomiolle (ks. kuitenkin Tainio & Teräs 2010, 57 & 74; Tani 2004).

Oppikirja-analysysissäni olen myös tarkastellut sitä, miten oletettu lukijakunta rakentuu teksteissä, kenelle teksti on etupäässä ohjattu ja minkälaiseksi nuori lukija kuvastuu erityisesti seksuaalisuuden ja seksuaalisen tietämyksen suhteen. Olen kuitenkin analysoinut oppikirjatekstejä verrattain itsenäisinä tekstidokumentteina. En ole siis paneutunut siihen, miten oppikirjan lukija tekstin ymmärtää. (Laajasalo 2001, 19.)

Jo ensimmäiset lukukerrat osoittivat melko selkeästi sen, että kulttuurista merkitystä käsitellään oppikirjoissa hyvin vähän. Oppikirjojen tekstit ovat suomalaisesta näkökulmasta kirjoitettuja ja suomalaiselle kohdeyleisölle suunnattuja. Sen sijaan heteronormatiivisuus nostetaan muutamassa oppikirjassa erikseen esille ja sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt ovat ainakin mainintoina esillä kaikissa oppikirjoissa – suurimmassa osassa oppikirjoja seksuaalivähemmistöille on varattu omat luvut. Nämä vähemmistöt ovat esillä kuitenkin edelleen ikään kuin poikkeuksena normaalina pidettyihin heterosuhteisiin, ja seksuaalinen

kanssakäyminen kuvataan ennen kaikkea tytön ja pojan suhteen kautta. Myös nuoren murrosikä ja fysiologinen kehittyminen on paikoitellen hyvinkin sukupuolitettua, *Tytöstä naiseksi, Pojasta mieheksi, Tyttö lähestyy poikaa, Poika lähestyy tyttöä*. Myös seksi kuvataan nimenomaan nuoren naisen ja nuoren miehen väliseksi asiaksi, ja nainen esitetään seksissä passiiviseksi ja mies aktiiviseksi osapuoleksi. ”Sukupuoliyhdyntäessä mies vie peniksen naisen emättimeen ja liikuttaa sitä edestakaisin sisään ja ulos. Nainen myötäilee lantiollaan liikettä.” (Reinikkala ym. 2010, 112.)

Etenen artikkelissa siten, että tarkastelen aluksi, missä yhteyksissä kulttuuri(ero) nostetaan erikseen esille. Tämän teen kuvailemalla aluksi oppikirjojen tapaa korostaa sitä, että seksuaalisuudessa ja sen ihmettelystä on kyse kaikkia nuoria koskevasta tavallisesta ja yleismaailmallisesta asiasta. Tätä vasten on hämmentävää, että kulttuuri mainitaan eksplisiittisesti kuitenkin juuri silloin, kun halutaan nostaa esille tuosta luonnollisesta ja tavallisesta tavasta poikkeava näkemys. Tämän jälkeen kiinnitän analyysissäni huomiota siihen, millä tavalla kulttuuriset erot paikannetaan oppikirjoissa sekä tekstuaalisesti että valokuvien avulla uskontoon ja nimenomaan islamiin. Näissä kohdissa uskonto ilmenee asiana, joka ennen kaikkea rajoittaa nuorten seksuaalisia oikeuksia ja joissa ”suomalainen” seksuaalisuus ja sen ilmaiseminen näyttävät vapaamielisenä. Islam on myös tapa ulkoistaa seksuaalisuuteen liittyvät ongelmat. Tätä vasten onkin kiinnostavaa tarkastella sitä, millä tavalla suomalaisiksi ymmärrettyä seksuaalisuutta kuvaillaan yhtäältä edistykellisenä (lääketieteen kehittyminen, asenteiden muuttuminen) ja toisaalta ulkoisten uhkakuvien (media, internet, päihteet) kautta.

Universaali seksuaalisuus – kulttuuri poikkeuksena

Muistatko sen ihastumisen, josta et vieläkään ole kertonut kenellekään? Ei tarvitse nytkään, mutta on hyvä tietää, että lähes kaikilla ihmisillä on ollut samanlaisia salaisia ihastumisia. (Orkovaara ym. 2004, 73.)

Jokainen kasvaa ja kehittyy omaa tahtiaan, eikä itseään kannata vertailla muihin. (Kannas ym. 2011, 82.)

Nuoruudessa luontevaa seksuaalisuutta ovat esimerkiksi käpertyminen toisen kainaloon, käveleminen käsi kädessä tai suukottelu. (Lehtinen ym. 2010, 66.)

Nuorena seksuaalisuus on keskeneräistä, ja silloin on tavallista verrata itseään omiin ystäviinsä ja idoleihinsa. (Hannukkala ym. 2012, 122.)

Terveystiedon oppikirjojen metasanoma on lukijan vakuuttaminen siitä, että kaikki nuoret ovat erilaisia, mutta erilaisina yhtä arvokkaita (myös Karvonen 2011). Erilaisuudella viitataan tässä kuitenkin useimmiten fysiologisiin kokoeroihin tai nuoren ruumiin kehitykseen. Nuorta lukijaa saatetaan lohduttaa esimerkiksi sen suhteen, että on olemassa pieniä ja isorintaisia naisia, mutta tämä ei vaikuta millään tavalla seksuaalisuuden kokemiseen. Poikien kohdalla luetellaan erilaisia peniksiä ja todetaan, että *meitä on moneen lähtöön*, ”Jokainen on oman näköisensä myös sukupuolielimiltään” (Lehtinen ym. 2010, 71).

Fysiologisten tekijöiden ohella puhutaan myös tunteista ja varsinkin tunnemyrskyistä. Kirjoitusteknisesti seksuaaliseen kehitykseen liittyvää tavanomaisuutta korostetaan käyttämällä passiivia: ”Hyviksi rakastajiksi opitaan yhdessä keskustellen ja toistensa seksuaalisuuteen tutustuen, ei pornoa katsellen” (Hannukkala 2012, 138) tai puhumalla yleisesti nuorista tai ihmisistä: ”Ihmiset eivät yleensä syöksy kiihkeään yhdyntään hetken mielijohteesta” (Lehtinen ym. 2010, 74). Yleisyyttä

korostetaan myös vetoamalla faktatietoihin ja käyttämällä preesensia: ”Vain 19 % yläasteikäisistä seurustelee vakituisesti” (Immonen ym. 2010, 158). Tätä yleistä seksuaalista kehitystä nimitetään suomalaiseksi, ”Suomalaisessa kulttuurissa voimme korostaa naisellisuutta tai miehekkyyttä vaatetuksella melko vapaasti” (Hannukkala 2012, 153). Välillä suomalaisuus näkyy implisiittisemmin.

Yleistä kaikille tarkastelemilleni terveystiedon oppikirjoille on se, että aikuiskirjoittaja ikään kuin kuvittelee lukijaksi nuoren ihmisen, joka on epävarma omasta kehostaan, sen kehityksestä ja kehon herättämistä tunteista. ”Jokainen on ajoittain epävarma eikä tiedä, mitä pitäisi tehdä” (Kannas ym. 2011, 90). Aikuisen kirjoittajan tehtävänä on lohduttaa nuorta siitä, että on luonnollista ja normaalia olla epätietoinen. Oppikirjateksteissä nuoresta ei toisin sanoen rakennu kuvaa seksuaalisesti itsevarmana ja pätevästä toimijana. Aikuinen kirjoittaja tietää, missä vaiheessa seksuaalista kehittymistä nuori on ja missä on toivottava loppupiste, ”Rakastelusta saa eniten irti ja se tuntuu parhaalta luotettavan pitkäaikaisen kumppanin kanssa” (Immonen ym. 2010, 163). Vaikka oppikirjoissa viitataan siihen, että seksuaalisuus on alue, joka kehittyy koko elämän ajan, päättyvät seksuaalikasvatuksen osiot useimmiten yhdyntään anatomisen kuvailemiseen, raskauden selittämiseen ja perhe-elämän perusedellytysten avaamiseen.

Oppikirjojen yleissävy siis korostaa, että seksuaaliseen kasvuun liittyvät olennaisina tekijöinä epävarmuus ja hämmennys. Samaan aikaan kirjoissa korostetaan, että nuoret kasvavat kohti seksuaalista kypsymistä omassa tahdissaan ja yksilöiden anatomisia ja mentaalaisia eroja suhteessa seksuaalisuuteen tulee kunnioittaa. Suhteessa tähän seksuaalisuuden omatahtisuutta ja universaalisuutta korostavaan metasanomaan on kiinnostavaa, että varsinkin oppikirjojen tietolaatikoissa, kuvissa ja kuvateksteissä kerrotaan kuitenkin

seksuaalisuuteen liittyvistä ajattelu- ja käyttäytymistavoista, jotka poikkeavat yleisistä (suomalaisista) ajatusmalleista. Tietolaatikoiden tehtävänä on ikään kuin osoittaa suomalainen tapa normaaliksi ja korostaa tätä normaaliutta poikkeuksella. Vaikka kulttuurisia eroja hyvin harvoin eksplisiittisesti käsitellään oppikirjojen leipäteksteissä, nämä laatikko-, tehtävä- ja kuvatekstit ovat paikkoja, joissa kulttuuri mainitaan sitäkin useammin.

Huomionarvoista on, että kulttuuri värittöy näissä esimerkeissä useimmiten negatiivisesti (myös Bredström 2008, 103). Kulttuurin todetaan vaikuttavan nuorten itsemääräämisoikeuteen, seksuaalisten tapojen takapajuisuuteen tai sukupuolitautien yleisyyteen. Yleistykset koskien jotain tiettyä maata tai jopa maanosaa ovat oppikirjoissa esillä nimenomaan silloin kun halutaan kertoa, miten kulttuuriset tekijät rajoittavat seksuaalisuuden toteuttamista:

Saako julkisilla paikoilla osoittaa hellyyttä? Entä miten intiimiä läheisyyttä? Missä kulkee raja? Joissakin maissa meno voi olla villimpää. Puistossa syvennytään toiseen ja unohdetaan muut paikalla olijat. Esimerkiksi Espanjassa ei ole lainkaan tava-tonta, että nuoret parit osoittavat toisilleen kovinkin intiimiä läheisyyttä vaikka hampurilaisravintolassa, koska kotona rajoitetaan seurustelua poika- tai tyttöstävän kanssa. (Kannas ym. 2010b,147.)

Edellä olevassa otteessa nuorten kanssakäymistä puistossa kuvaillaan villiksi ja itsekkääksi (unohdetaan muut paikallaolijat). Tämän julkisen ja epäsovivaksi kuvaillon käytöksen syyksi kerrotaan kotien (vanhempien) tapa rajoittaa nuorten seurustelusuhteita. Otetta voisi tulkita myös niin, että siinä implisiittisesti kuvastuu käsitys vastuullisesta suomalaisesta nuoresta, joka a) osaa hillitä seksuaalista kanssakäymistä julkisilla paikoilla ja b) jonka vanhemmat hyväksyvät mutkattomasti nuorten seurustelusuhteet. Kiinnostavaa on myös se, että Espanja (etelä) on valittu kuvaamaan

maata, jossa seksuaalisuuteen liittyvät tavat poikkeavat ”meidän” tavoistamme. Tässä representaatiossa Espanja on yhtä kuin se kulttuurinen ero suhteessa seksuaaliseen käyttäytymiseen, joka halutaan nostaa esille (ks. Malkki 2012, 44).

Seuraava kulttuurisia eroja pohtiva ote löytyy terveystiedon oppikirjan luvusta, jossa eksplisiittisesti pohditaan kulttuurin merkitystä seksuaaliin tapoihin. Teksti on luvun ingressi ja otsikon ”Kulttuuri vaikuttaa seksikäyttäytymiseen” alla. Se toimii siis ikään kuin sisäänheittona kulttuurieroja käsittelevään aiheeseen.

Kulttuuri määrittää rajat, joissa seksuaaliset tapamme ilmentyvät. Afrikkalainen tyttö saattaa kokea saman vuoden sisällä ensimmäiset kuukautiset, ensimmäisen yhdynnän ja ensimmäisen synnytyksen, eikä häneltä välttämättä kukaan edes kysy, haluaako hän näitä kokemuksia vai ei. (Orkovaara ym. 2004, 88.)

Ingressissä puhutaan aluksi kulttuurista tekijänä, joka vaikuttaa meidän kaikkien tapoihin. Tästä huolimatta kulttuurin ilmentymistä konkretisoidaan kertomalla ”afrikkalaisesta tytöstä”, joka on kulttuurinsa määräämien seksuaalisten toimintojen uhri. Jälkikolonialistiset keskustelut ovat tuoneet esille sen, miten kuvaa länsimaista seksuaalisesti edistyneinä maina on korostettu nimenomaan luomalla rodullistettuja mielikuvia ”toisista”, jotka ovat seksuaalisten itsemääräämisoikeuksien suhteen uhreja tai seksuaalisuuden suhteen yliaktiivisia (McClintock 1995). Edellisessä esimerkissä huomionarvoista on nimenomaan ruumiintoimintojen kuvaileminen. Seksuaalinen kehitys tapahtuu ikään kuin itsestään ilman, että tyttö voisi vaikuttaa kehoonsa mitenkään. Samalla tyttö esitetään yksinäisenä, avuttomana ja tiettyjen biologisten tosiasioiden toteuttajana. Esimerkki ”afrikkalaisesta tytöstä” korostaa eroa suomalaisena pidettyyn seksuaalisuuteen siinäkin mielessä, että oppi-

kirjoissa pääpaino on nimenomaan tytön ja pojan välisessä rakkaussuhteessa (Forsberg 2007). Rakkaus on edellä olevasta esimerkistä kaukana. Oppikirjan tekstiä voi myös tulkita siitä hyvää tarkoittavasta näkökulmasta, että sen avulla halutaan vakuuttaa nuori lukija siitä, ettei seksuaalinen itsemääräämisoikeus ole kaikkialla itsestäänselvyys. Samalla esimerkki on sekä sukupuolittunut että vahvasti rodullistettu ja rakentaa hierarkkista kuvaa ”toisten maanosien” ihmisistä.

Joissain tapauksissa kulttuuriero selitetään hyvinkin yksityiskohtaisesti, niin kuin alla olevassa lapsettomuutta käsittelevässä kohdassa:

Kehityksessä tilanne on vaikea. Useimmissa kehityksessä lapsettomuutta pidetään naisen synnä. Lapsetonta naista syrjitään ja hän jää yhteiskunnan ulkopuolelle, vaikka lapsettomuus johtuisikin miehestä. Mies saattaa vaihtaa vaimoa montakin kertaa, ennen kuin totuus tulee julki ja suku kerää rahat yksityisklinikkaa varten. (Kannas ym. 2010b, 160.)

Silmiinpistävää näissä kulttuurieroja eksplisiittisesti käsittelevissä esimerkeissä on se, että ne hätkähdyttävät juuri sen takia, ettei kulttuurieroja ole aikaisemmin tekstissä käsitelty millään tavalla tai purettu auki sitä, mitä kaikkea kulttuurilla voidaan tarkoittaa. Kulttuuri muodostuu määreeksi, joka värittää muiden kuin ”meidän” seksuaalisuuttamme. Näissä esimerkeissä nainen ja tyttö ovat kulttuurinsa uhreja ja miehet toteuttavat kulttuuriaan alistaessaan naisia. Suomalaisuus näyttäytyy siten implisiittisesti nimenomaan ”muiden kulttuurien” käsittelyn kautta, kuten **Sirpa Tani** on maantiedon oppikirja-analyyseissä myös osoittanut (Tani 2004, 139; ks. myös Bredström 2008, 87).

Seuraava esimerkki on oppikirjan tehtäväosioista. Tarkoituksena on, että oppilaat keskustelevat erilaisten kysymysten kautta seurusteluun liittyvistä seikoista. Kaksikult-

tuurisia avioliittoja ei ole oppikirjassa käsitelty ennen tätä esimerkkiä:

Pohdi, minkälaisia ristiriitoja kahden eri kulttuuritaustan omaava pari saattaa kohdata seurustelussa, parisuhteessa ja vanhemmuudessa? (Kannas ym. 2010b, 174.)

Kiinnostavaa kyseisen esimerkin kohdalla on se, että seksuaalista suuntautumista ja sukupuolivähemmistöjä on käsitelty useamman sivun verran. Samalla kirjassa on kerrottu erilaisista perhemuodoista (esimerkiksi yksinhuoltajuus, adoptio). Suomalaisen väestön monikulttuuristumista ei sen sijaan käsitellä, eikä myöskään kaksikulttuuristen avioliittojen yleistymistä. Se, että kaksikulttuurinen avioliitto mainitaan ensimmäisen kerran tehtäväosiossa ja nimenomaan siihen liittyvien mahdollisten ristiriitojen kautta, rakentaa omanlaistaan kuvaa normitetusta ja ennen kaikkea valkoisesta parisuhteesta.

Useimmissa oppikirjan osiossa ja varsinkin oppikirjojen kulttuurieroja käsittelevissä kuvissa ja kuvateksteissä kulttuuri samaistetaan islamiin (ks. myös Tani 2004, 140). Nämä esimerkit liittyvät ennen kaikkea nuoriin naisiin ja heidän mahdollisuuksiinsa toteuttaa seksuaalisuuttaan. Samalla islamiin liittyvät esimerkit ikään kuin koettelevat sitä, mitä kaikkea on kulttuurin nimissä mahdollista hyväksyä (Lewis 2006, 8).

Kulttuuriero on yhtä kuin islam

Terveystiedon oppikirjojen kuvat ovat suurelta osin peräisin kansainvälisistä kuvapankkeista. Kuvissa esiintyy poikkeuksetta vaaleita, iloisia, onnellisia ja paikoitellen teennäisen oloisia nuoria aikuisia. Nuorten välistä erilaisuutta korostetaan lähinnä hiusten väriellä, vaatetuksella tai nuorisokulttuurisilla elementeillä. Seksuaalista suuntautumista ja

seksuaali/sukupuolivähemmistöjä käsittelevissä osioissa sen sijaan on uudempaa kuvamateriaalia esimerkiksi mielenosoituksista ja sateenkaariperheistä. Kulttuurinen ero puolestaan osoitetaan useimmiten kuvan avulla, jossa esiintyy hunnutettu nainen, niin kuin kuvassa 1. Kyseinen kuva on aseteltu kulttuurieroja käsittelevän leipätekstin viereen sivun alanurkkaan. Kulttuuria ei käsitellä kirjan seksuaalikasvutuksen osiossa muualla, ei myöskään edellisellä sivulla, jossa luetellaan, mistä seksuaalisuus rakentuu (kohtaamisesta toisten kanssa, sukupuolesta, välittämisestä, seksuaalisesta suuntautumisesta, suvun jatkamisesta, erotiikasta).

Kuva kertoo paljon siitä tavasta, miten ”länsi” (”Suomessa ja suurella osalla Eurooppaa”) mielletään seksuaalisuuden suhteen vapaaksi ja ”ei-länsi” (”islaminuskoiset maat”) seksuaalisuutta tukahduttavaksi. Norjalaisia oppikirjoja tarkastelleet **Røthing** ja **Svendsen** (2011, 1962) tuovat esille, kuinka islam toimii yhä enemmän kulttuuristen erojen nimittäjänä ja kuinka kulttuurinen ero määrittyy tällöin ennen kaikkea ongelmien kautta. Vastaavanlaiset tutkimieni oppikirjojen esimerkit eivät representoi pelkästään hyväksyt-

tävää ”länsimaista” kulttuuria ja ongelmallista ”ei-länsimaista” kulttuuria, vaan ne olettavat lukijan sellaiseksi nuoreksi, jonka tausta ei ole näistä ei-läntisistä maista. Toisin sanoen, ne esimerkit, joissa selitetään kulttuurierojen merkitystä tai kulttuurin vaikutusta seksuaalisuuteen, sulkevat oletetun ”me”-ryhmän ulkopuolelle kaikki ne nuoret ja heidän vanhempansa, joiden juuret ovat jossain muualla kuin Suomessa. Kuvatekstissä ”Kulttuuri vaikuttaa seksuaalisuuteen” puolestaan ihmisillä viitataan implisiittisesti heteroihin.

Islamin (kulttuurin) merkitys liittyy ennen kaikkea pukeutumiseen ja kehoon (sen peittämiseen). Samalla esimerkeissä muodostuu kokonaisvaltainen ja homogeeninen kuva muslimista ja muslimien tavoista ilmaista seksuaalisuuttaan. Muslimit toimivat uskonnollisen kehikon sisällä, vailla itsemääräämisoikeutta (ks. myös Sakaranaho & Pesonen 2000, 8–22). Sen sijaan näiden kuviteltujen rajojen koettelusta ei ole esimerkkejä. Oppikirjojen esimerkeissä merkillepantavaa on se, että suomalaisuus ja nimenomaan suomalainen alastomuus ilmenevät vapauden ilmentyminä.

Kulttuuri vaikuttaa seksuaalisuuteen

Seksuaalisuuteen vaikuttaa myös **kulttuuri**. Suomessa ja suurella osalla Eurooppaa on hyvin vapaa kulttuuri ja seksuaalisuus on voimakkaasti esillä. Ihmiset voivat vapaasti kadulla kulkea käsi kädessä ja suudella julkisilla paikoilla.

Kulttuurin lisäksi seksuaalisuuteen ja sen esille tuomiseen vaikuttaa paljon **uskonto**. Esimerkiksi islaminuskoisissa maissa on tiukat rajoitteet eikä seksuaalisuutta saa julkisesti esitellä. Siksi naiset pukeutuvat peittävästi ja laki saattaa jopa kieltää julkisilla paikoilla suutelemisen.

151A Musliminaisten burkha suojaa naisen kehoa miesten katseilta.

KUVA 1. Immonen ym. 2010, 151.

Alastomuus on monille muslimeille vierasta. Ko-raani kehottaa sekä miehiä että naisia pukeutumaan säädyllisesti. Vaatteet ovat usein väljiä ja kätkevät vartalon muodot. Suomalaiset ovat tottuneet näkemään molempien sukupuolten edustajia esimerkiksi perhesaunassa alasti. Urheilu- ja uimahallien pukuhuoneissa riisutaan ja käydään suihkussa muista välittämättä. Muslimi ei ole yleensä tottunut näkemään edes oman perheensä jäseniä ilman vaatteita. Muslimi ei saa paljastaa yksityisiä ruumiinosia eli navan ja polvien välistä kehon osaa kenellekään. Esimerkiksi lääkärin on peitettävä potilas, jotta tämän ei tarvitse tuntea itseään vaivautuneeksi. (Kannas ym. 2010a, 187)

Suomalainen seksuaalisuus edistyksen mittapuuna

Lapsettomuuden hoito on Suomessa huippuluokka. (Kannas ym. 2010b, 158)

Suomalaisten asenteet ovat muuttuneet liberaalimmiksi ja moniarvoisemmiksi lähes kaikkia seksuaaliasioita kohtaan. Yksilöllisyyden ja nautinnon korostaminen näkyvät myös suhtautumisessa seksiin. Yksilön seksuaalioikeuksia painottava ajattelu on yleistynyt. Tämä on edistänyt naisten asemaa ja seksuaalista tasa-arvoa. Nykyisin esimerkiksi naisten seksuaalinen aloitteellisuus sallitaan ja homoseksuaalisuus koetaan pääsääntöisesti ihmisten yksityisasiaksi. (Lehtinen ym. 2010, 35.)

Suomalaisten nuorten miesten ja naisten seksuaalikäyttäytyminen, arvot ja toiveet ovat lähestyneet toisiaan. Nykyisin nuoret miehet ja naiset ovat seksuaalisesti melko tasa-arvoisia. (Kannas ym. 2010b, 149.)

Jo edellisissä varsinkin islamia koskeneissa esimerkeissä nostettiin usein esille suomalainen seksuaalikulttuuri. Kun suomalaisuutta ja varsinkin suomalaista seksuaalikulttuuria käsitellään erikseen seksuaalikasvatuksen osioissa yhteiskunnan makrotason ilmentyminä, tapahtuu se usein kertomalla, että asenteet ja käytännöt ovat muuttuneet ja edistystä on siten tapahtunut. Oppikirjoissa saatetaan esimerkiksi kertoa, että aikaisemmin Suo-

messakin suhtautuminen nuorten seurustelu-suhteisiin ennen avioliittoa oli tiukempaa tai korostamalla, että suomalaisten suhtautuminen seksuaalisiin vähemmistöihin on parantunut. Oppikirjoissa suhtautuminen seksuaalivähemmistöihin ja niiden käsitteleminen ylipäätään tuntuu kuvaavan merkittävällä tavalla nimenomaan suomalaisuutta (ks. Røthing ja Svendsen 2011, 1965). Tämä myönteinen kuva on jokseenkin ristiriitainen, jos sitä esimerkiksi vertaa homoseksuaalisuudesta käytävään yhteiskunnalliseen keskusteluun ja seksuaalivähemmistöjen kohtaamaan syrjintään ja väkivaltaan Suomessa (esim. Kokkonen 2012). Vaikka parannusta on Suomessa tapahtunut, ei seksuaalivähemmistöjen asema ole Suomessa yhdenvertainen. Tämän osoittavat esimerkiksi keskustelut sukupuolineutraalista avioliittolaista tai samaa sukupuolta olevien pariskuntien oikeudesta adoptioon. Näitä yhteiskunnallisia kiistoja ei oppikirjoissa juurikaan käsitellä.

Oppikirjoista piirtyy myös kuva suomalaisesta yhteiskunnasta, jossa sukupuolten tasa-arvokin on jo toteutunut (myös Bredström 2008, 104). Vaikka oppikirjoissa olisi monta mahdollisuutta käsitellä nimenomaan seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyviä aiheita tasa-arvonäkökulmasta, se jätetään tekemättä. Silmiinpistäväntä tämä on useassa oppikirjassa, joissa käsitellään esimerkiksi raiskauksia. Oppikirjojen yksiselitteisenä ohjenuorana on, että nuorten (=tyttöjen) on vältettävä liikkumista pimeillä, syrjäisillä ja vaarallisilla alueilla:

Omalla käyttäytymisellä ja toiminnalla voi suojella itseään joutumasta rikoksen uhriksi. Tekijä nimittäin usein valikoi uhrinsa jo etukäteen tai tilannearviointin perusteella. Esimerkiksi vahva päihtymys on tietoista riskinottoa. Liikkuminen oudossa ympäristössä tai pimeillä kujilla saattaa myös aiheuttaa vaarallisia tilanteita. (Kannas ym. 2010a, 193.)

Suomalaista lähisuhdeväkivaltakulttuuria tai seksuaalista väkivaltaa ei myöskään käsitellä yhteiskunnallisena ongelmana.⁷ Raiskausten kulttuurisesta luonteesta sen sijaan todetaan yhdessä oppikirjassa seuraavasti:

Raiskauksia tehdään eniten kulttuureissa, joissa arvostetaan väkivaltaa ja miesten esineellistäviä seksisuhteita. Raiskaukset ovat yleisiä myös sodassa. (Kannas ym. 2010a, 194.)

Kielteiset näkemykset, joita esitetään oppikirjoissa suomalaisesta seksuaalikulttuurista, liittyvät mainontaan, mediaan ja internetiin. Kuvassa 2 oppilaita rohkaistaan pohtimaan, millä tavalla mainonta vaikuttaa seksuaalisuuden kokemiseen. Huomionarvoista kyseisessä kuvassa on, että se niputtaa ikään kuin kaksi omaehtoista seksuaalisuutta uhkaavaa tekijää samaan kontekstiin. Etualalla on toinen ääripää, joka on katukuvassa näyttäytyvä naisen alastomuus, ja toisaalta kuvassa näkyy huntuun pukeutunut nainen, joka implikoi seksuaalisuuden ja kulttuurin ilmentymisen toista ääripäätä.

Vaikka suomalainen seksuaalikulttuuri kuvataan kirjoissa vapaamieliseksi ja edistykselliseksi, joitakin uhkakuvia kirjoissa kuitenkin esitellään. Positiivista kansallista kuvaa vasten onkin kiinnostavaa tarkastella niitä kohtia kulttuurierojen lisäksi, joissa lue-

tellaan seksuaalisuuden puhtautta uhkaavia tekijöitä. Kaikki oppikirjat nostavat esille pornografian, mainonnan, median ja internetin alueina, jotka vaikuttavat seksuaalisuuteen ja nuorten seksuaaliseen kasvuun kielteisesti. Kiinnostavaa näissä kohdissa on se, että internetin merkitys nähdään yllättävän kielteisenä ja useimmiten pedofilia mainitaan yhtenä internetin vaaratekijänä. Vanhemmille suunnatussa oppaassa todetaan esimerkiksi seuraavasti:

Seksin tyrkytys sekä internetin kontakti- ja keskustelukanavien suosio on tehnyt lapsista ja nuorista entistä alttiimpia uhreja pedofiileille. (Lehtinen & Lehtinen 1997, 28.)

Palstatilaa ei esimerkiksi anneta sille, että pohdittaisiin, millä tavalla internet voi toimia positiivisena vertaistuen muotona nuorille nimenomaan seksuaalisuutta käsittelevien kysymysten osalta. Jos näiden kielteisten asioiden esitleminen suhteutetaan tapaan representoida kulttuurieroja, kiinnostavaa on se, että internet, mainonta, media ja pornografia ovat kaikki tekijöitä, jotka ikään kuin uhkaavat suomalaista kulttuuria ulkoapäin. Niitä ei toisin sanoen esitellä suomalaiseen kulttuuriin kuuluvina ja suomalaisessa kontekstissa syntyneinä.

KUVA 2. Kannas ym. 2010. Kuvateksti: Miten mainokset vaikuttavat?

Ulkonäkökeskeinen ja seksin täyttämä ympäristömme vaikuttaa jokaiseen meistä. Siitä pitävät huolen elokuvat, mainokset ja jopa sähköposteihin tunkeutuvat roskapostit. (Kannas ym. 2011, 91.)

Opetusmetodeja on yhdenvertaistettava

Kulttuurierojen käsitteleminen seksuaalikasvatuksen yhteydessä ei ole helppo tehtävä. Oppikirjojen tekijät tasapainoilevat sen välillä, miten jakaa nuorille kaikkia koskevaa yleispätevää tietoa seksuaalisuudesta ja kuinka huomioida seksuaalisuuteen liittyvät moraaliset ja kulttuuriset näkökulmat. Lisähaasteen aiheen käsittelyyn tuovat vanhempien erilaiset odotukset siitä, mitä seksuaalikasvatuksessa on sopivaa käsitellä. Artikkelin alussa esiteltäni kiista koulun seksuaalikasvatusmateriaalista kertoo paljon: seksuaalikasvatuksen oikeasta sisällöstä ja menetelmistä käyvät keskustelua kahden vanhempainliiton puheenjohtajat. Sen sijaan nuorten näkemykset jäävät usein seksuaalikasvatusta koskevassa keskustelussa vähemmälle huomiolle.

Tässä pääosin yläkoulun terveystiedon oppikirjoja käsitelleessä artikkelissa olen tarkastellut sitä, miten kirjoissa käsitellään kulttuurin merkitystä ja seksuaalisuutta. Artikkelellä tuo esille sen, että kulttuuri samaistetaan oppikirjoissa ennen kaikkea ei-suomalaisiin toisiin ja muuhun kuin suomalaiseen kulttuuriin. Kulttuurierojen käsitteleminen tapahtuu ennen kaikkea leipätekstiä tukevilla lausumuksilla, kuvateksteillä ja tehtävissä. Suomalaisen yhteiskunnan monikulttuuristuminen tai nuoren sukupolven monikulttuurinen arki eivät siten näy kirjoissa läpileikkaavana teemana juuri lainkaan. Suomalaisuus ja suomalainen seksuaalisuus esitetään kirjoissa asiaksi, joka on kehittynyt, vapaa ja edistynyt. Kun kirjoissa halutaan nostaa esille edistymättömiä ja negatiivisia näkemyksiä suhteessa seksuaalisuuteen, tapahtuu se useimmiten viittaamalla

”muihin kulttuureihin” ja varsinkin ”muslimikulttuureihin”. Joissakin oppikirjoissa olevat valokuvat korostavat näitä stereotyyppisiä näkemyksiä vahvasti.

Suomessa valtio, kunnat ja kansalaisjärjestöt ovat pitkään vastanneet seksuaalivalistuksesta. Esimerkiksi seksuaalisen väkivallan torjuminen, sukupuolitaudeista valistaminen ja ei-toivottujen raskauksien ehkäiseminen ovat olleet osa hyvinvointiyhteiskunnan rakentamista. Koulujen seksuaalikasvatus on ollut alue, jossa näitäkin asioita on käsitelty. Monet tutkimukset kuitenkin edelleen näyttävät, että koulujen seksuaalikasvatus on hyvin aikuisvetoista ja ylhäältä alaspäin suunniteltua. Nuorten omat toiveet ja kokemukset suhteessa seksuaalisuuteen ja sen toteuttamiseen eivät edelleenkään näy opetussisällöissä niin paljon kuin ne voisivat näkyä. (Esim. Rinkinen 2012; Kuortti 2012; Kontula ym. 2012.)

Nuorten näkökulman kuunteleminen ja huomioon ottaminen korostuu entisestään tilanteessa, jossa nuori sukupolvi on monikulttuurisempi kuin koskaan aikaisemmin. Jotta koulujen seksuaalikasvatus olisi tarpeeksi monipuolista ja nuorten kokemuksia kunnioittavaa, tulee sen pohjautua nuorten omaan tietoon ja ymmärrykseen seksuaalisuudesta ja aikuiseksi kasvamisesta. Tämä edellyttää sen pohtimista, minkälaiselle yleisölle ja lukijakunnalle koulun terveystiedon oppikirjat suunnataan sekä millä tavalla nuoria yhdistävät ja erottavat elämysmaailmat saadaan oppikirjoissa aikaisempaa monipuolisemmin esille.

Oppikirjatekstien tarkasteleminen antaa kuvan siitä, missä raameissa ja kenen ehdoilla monikulttuurisuuden huomioiminen seksuaalikasvatuksen yhteydessä tapahtuu. Tekemäni oppikirja-analyysin pohjalta ei kuitenkaan voi tehdä johtopäätöksiä siitä, millä tavoin nuoret vastaanottavat oppikirjatekstit. Oppikirja-analyysini ei myöskään kerro siitä, miten opettajat hyödyntävät tekstejä ja soveltavat niitä omien näkemystensä ja opetustavoitteidensa mukaan

(Sunderland 2000, 153). Esimerkiksi oppikirjoissa esitetyt kulttuurieroihin liittyvät negatiiviset stereotyyppit eivät välttämättä tarkoita opetusta, joka toisintaisi näitä stereotyyppioita. Koulujen seksuaalikasvatusta ja tapaa huomioida kulttuurieroja määrittelee se, miten hyvin kouluissa on sisäistetty yhdenvertaisuuteen liittyvät periaatteet. Pelkkä seksuaalikasvatukseen liittyvän tiedon monipuolistaminen oppikirjatasolla ei siis riitä, vaan myös opetusmetodeja on tehtävä yhdenvertaisimmiksi ja opetusta dialogisemmaksi.

Viitteet

- 1 Riksförbundet för Sexuell Upplysning.
- 2 Vuonna 2013 kouluterveyskyselyn lomakkeeseen lisättäneen kohta, jossa tiedustellaan vanhempien syntymämaata ja mahdollisesti myös äidinkieltä. (Sähköpostitieto, Hanne Kivimäki, 28.11.2012.)
- 3 Monikulttuurisella tarkoitan tässä näkökulmaa, joka pyrkii huomioidaan sen, millä tavoin seksuaalikasvatuksessa tulisi huomioida oppilaiden erilaiset kulttuuritaustat ja miten yhteiskunnan monikulttuuristumisen tulisi näkyä koulun opetuksessa (Honkasalo 2011, 19).
- 4 Arvosanan 8 kriteereiksi määritellään muun muassa, että oppilas tietää, miten hoitaa itseään ja terveyttään, tietää seksuaaliterveyden perusteista ja tietää raskaudenehkäisyn merkityksen ja menetelmiä ja osaa pohtia ja perustella vastuullista seksuaalikäyttäytymistä. Seksuaalikasvatuksen kannalta merkittävänä voi pitää myös sen kirjaamista, että oppilas osaa kuvata keskeisiä lasten ja nuorten oikeuksia, toiminnan rajoituksia ja seuraamuksia koskevaa lainsäädäntöä. (Opetushallitus 2004, 200–204.)
- 5 Yläkouluissa terveystietoa opettavat myös liikunnan-, kotitalouden- ja biologianopettajat. 1.8.2012 lähtien terveystiedon opettajilta on vaadittu aineenopettajakelpoisuus. (Kannas ym., 2009, 10.)
- 6 Pyysin terveystiedon oppikirjoja eri kustantajilta, ja kirjat valikoituivat aineistoon sen mukaan, miten kustantajat reagoivat kirjapyyntööni.
- 7 Tästä poikkeuksena kuitenkin mainittakoon Kannas ym. 2011 ”Navigaattori 1-3”, jossa on erillinen luku seksuaalisesta väkivallasta ja lähisuhdeväkivallasta (258–261).

Lähteet

- Aahos, Jenni & Lehti, Heli (2009) *Monikulttuuristen nuorten seksuaaliterveyden edistäminen terveydenhuollossa*. Kirjallisuuskatsaus. Helsinki: Metropolia.
- Aapola, Sinikka & Marina Gonick & Anita Harris (2005) *Young femininity. Girlhood, Power and Social Change*. London: Palgrave Macmillan.
- Aapola, Sinikka (1999) *Murrosikä ja sukupuoli. Julkiset ja yksityiset ikämäärittelyt*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bredström, Anna (2008) *Safe Sex, Unsafe Identities. Intersections of ‘Race’, Gender and Sexuality in Swedish HIV/AIDS Policy*. Linköping Studies in Arts and Science No. 424. Linköping.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.
- Forsberg, Margareta (2007) *Brunetter och blondiner. Sex, relationer och tjejer i det mångkulturella Sverige*. Lund: Studenlitteratur.
- Hall, Stuart (2003) Kulttuuri, paikka, identiteetti. Teoksessa Lehtonen, Mikko & Löytty, Olli (toim.) *Erilaisuus*. Tampere: Vastapaino, 85–126.
- HBL (18.4.2012) Hem & skola: Inget fel med sexfilm. (Sofia Holmlund)
- HS (30.4.2012) Seksuaalikasvatuksen taso vaihtelee kouluissa.
- Hoikkala, Tommi (1993) *Katoaako kasvatus, himmeekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit*. Helsinki: Gaudeamus.
- Honkasalo, Veronika (2011) *Tyttöjen kesken. Monikulttuurisuus ja sukupuolten tasa-arvo nuorisotyössä*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, julkaisuja 109.
- hooks, bell (2004) *We Real Cool. Black Men and Masculinity*. London: Routledge.
- Kannas, Lasse, Peltonen, Heidi & Aira, Tuula (2009) *Kokemuksia ja näkemyksiä terveystiedon opetuksesta yläkouluissa. Terveystiedon kehittämistutkimus osa I*. Opetushallitus, Terveystiedon edistämisen tutkimuskeskus, Jyväskylän yliopisto. Helsinki: Edita.
- Karvonen, Ulla (2011) *Mihin ryhmään itse haluaa kuulua? Kahdessa yläkoulun terveystiedon oppikirjassa rakentuvien terveystiedon opettajien diskurssianalyttistä tarkastelua*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Käyttäytymistieteellinen tiedekunta, opettajankoulutuslaitos, Helsingin yliopisto.
- Keskinen, Suvi (2009) *Honour-Related Violence and Nordic Nation-Building*. Teoksessa Suvi Keskinen & Salla Tuori & Sari Irni & Diana Mulinari (toim.) *Complying with Colonialism. Gender, Race and*

- Ethnicity in the Nordic Region*. London: Ashgate, 257–272.
- Kokkonen, Marja (2012) *Seksuuali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintä liikunnan ja urheilun parissa*. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2012:5.
- Kontula, Osmo & Meriläinen, Henna (2007) *Koulun seksuaalikasvatus 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Väestöliitto.
- Kontula, Osmo (toim.) (2012) *Mitä pojat todella haluavat tietää seksistä. Tehoa poikien seksuaaliopetukseen*. Helsinki: Väestöliitto.
- Kuortti, Marjo (2012) *Suomalaisten tyttöjen seksuaaliterveys- ja kulttuuri. Arvot, riskit ja valinnat*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.
- Laajasalo, Teemu (2001) *Seksuualisuus lukion oppikirjoissa. Systemaattinen analyysi lukion uskonnon, elämäkatsomustiedon, filosofian, psykologian, terveystiedon ja biologian oppikirjojen seksuaalisuusteemaa käsittelevästä kuuden seksuaaliteorian ja lukion 1994 opetussuunnitelman perusteiden valossa*. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajan-koulutuslaitos, tutkimuksia 231.
- Lehtonen, Jukka (2003) *Seksuualisuus ja sukupuoli koulussa*. Helsinki: Yliopistopaino/Nuorisotutkimusverkosto.
- Lewis, Gail (2006) Imaginaries of Europe: Technologies of Gender, Economies of Power. *European Journal of Women's Studies*, 13(2): 87–102.
- Malin, Maili (2011) Maahanmuuttajanaisten lisääntymisterveys vaatii erityishuomiota. *Suomen Lääkärilehti* 44/2011, vsk 66.
- Malkki, Liisa (2012) *Kulttuuri, paikka ja muuttoliike*. Tampere: Vastapaino.
- McClintock, Anne (1995) *Imperial leather: race, gender and sexuality in the colonial contest*. London: Routledge.
- Nagel, Joane (2003) *Race, Ethnicity, and Sexuality. Intimate Intersections, Forbidden Frontiers*. Oxford University Press, USA.
- Nummelin, Raija (2000) *Seksuualikasvatusmateriaalit - pääkaupunkiseutulaisten nuorten näkemyksiä ja kokemuksia*. Tampere: Acta Universitatis Tampereensis; 778, Tampereen yliopisto.
- Opetushallitus (2003) Lukion opetussuunnitelman perusteet, http://www.oph.fi/download/47345_lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2003.pdf
- Opetushallitus (2004) Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet, http://www.oph.fi/download/139848_pops_web.pdf
- Rinkinen, Tuija (2012) *Nuorten kysymyksiä seksuaaliterveydestä Väestöliiton Internetpalvelussa*. Helsinki: Väestöliitto.
- Røthing, Åse & Svendsen, Stine (2011) Sexuality in Norwegian textbooks: Constructing and controlling ethnic borders. *Journal of Ethnic and Racial Studies*, 1–21.
- Sakaranaho, Tuula & Pesonen, Heikki (2000) Johdanto. Muslimit monikulttuurisessa Suomessa. Kirjassa Tuula Sakaranaho & Heikki Pesonen (toim.) Johdanto. Muslimit Suomessa. Helsinki: Yliopistopaino, 8–22
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2007) *Seksuuali- ja lisääntymisterveyden edistäminen*, Toimintaohjelma 2007–2011.
- Sunderland, Jane (2000) New understandings of gender and language classroom research: texts, teacher talk and student talk. *Language Teaching Research* 4(2): 159–173.
- Suurpää, Leena (2005) Suvaitsevaisuus. Sietämistä vai solidaarisuutta? Teoksessa Rastas, Anna; Hutunen, Laura & Löytty, Olli (toim.) *Suomalainen Vieraskirja*. Tampere: Vastapaino, 41–68.
- Tani, Sirpa (2004) Ympäristön, paikan, tilan ja kulttuurin tulkintaa: maantiede ympäristö- ja luonnontiedon oppikirjoissa. *Terra* 116(3), 131–143.
- Tainio, Liisa & Teräs, Tiina (2010) *Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa*. Helsinki: Opetushallitus.
- Ticktin, Miriam (2008) Sexual Violence as the language of Border Control: Where French Feminist and Anti-Immigrant Rhetoric Meet. *Signs: Journal of Women and Culture in Society* 33(4), 863–889.
- Vuori, Jaana (2007) Perheen nimissä. Maahanmuuttajien opastusta tasa-arvoon. Teoksessa Jaana Vuori & Ritva Nätkin (toim.) *Perhetyön tieto*. Tampere: Vastapaino, 128–167.
- Väestöliitto (2009) *Maahanmuuttajien seksuaali- ja lisääntymisterveyden edistäminen. Tarpeita, tietoa, ja yhdenvertaisuutta*. Toimintasuunnitelma 15.6.2009.
- Wilson, William Julius & Chanddha, Anmol (2009) The role of theory in ethnographic research. *Ethnography* 10(4), 549–564.
- Ysilova, Katja (2000) Sukupuolittuva ruumis. Fysiologiset muutokset ja itsesuhte nuorille suunnatuissa seksuaalivalistusoppaissa. *Nuorisotutkimus* 18(4), 36–47.

Liite 1. Aineisto

- Hannukkala ym. (2012) *Voimaa. Terveystieto 7–9*. Helsinki: Sanoma Pro.
- Immonen, Anu ym. (2010) *Vire. Terveystieto 7–9*. Helsinki: Otava.
- Kannas, Lasse ym. (2010a) *Virtaa. Terveysten perusteet (Lukio)*. Helsinki: Atena.
- Kannas, Lasse ym. (2010b) *Virtaa. Nuoret, terveys ja arkielämä (Lukio)*. Helsinki: Atena.
- Kannas, Lasse ym. (2010c) *Navigaattori 1. Yläkoulun terveystieto*. Helsinki: Tammi.
- Kannas, Lasse ym. (2010d) *Navigaattori 2. Yläkoulun terveystieto*. Helsinki: Tammi. Kannas, Lasse ym. (2010e) *Navigaattori 3. Yläkoulun terveystieto*. Helsinki: Tammi. Kannas, Lasse ym. (2011) *Navigaattori 1-3. Yläkoulun terveystieto*. Helsinki: Tammi.
- Lehtinen, Tiina & Lehtinen, Ismo (1997) *Mikä mättää? Murrosiän muutokset kotona ja koulussa*. Helsinki: Edita.
- Lehtinen, Ismo ym. (2010) *Terveen elämän syke 7*. Helsinki: Edita.
- Lehtinen, Ismo ym. (2010) *Kasvun ja kehityksen syke 8*. Helsinki: Edita.
- Lehtinen, Ismo ym. (2010) *Selviytymisen syke 9*. Helsinki: Edita.
- Lehtinen, Ismo ym. (2011) *Lukion syke 1*. Helsinki: Edita.
- Lehtinen, Ismo ym. (2012) *Lukion syke 2*. Helsinki: Edita.
- Orkovaara, Pirjo ym. (2004) *Dynamo : Terveystietoa luokille 7 – 9*. Helsinki: Tammi.
- Reinikkala, Paula ym. (2010) *Kasvun aika 1*. Helsinki: Wsoy.
- Reinikkala, Paula ym. (2010) *Kunnon valinnat 2*. Helsinki: Wsoy.
- Reinikkala, Paula ym. (2010) *Selviytyjän opas 3*. Helsinki: Wsoy.